

dr Dmitriy Panto

Owczarnia – historia ludzi i miejsca w I połowie XX wieku

Gdańsk 2023

Historia projektu parcelacji¹ w Owczarni (Schäferei)² powiat Kartuski, gmina Banino, gromada Klukowo, ma swoją indywidualną dynamikę i chronologię, jednocześnie będąc częścią wielkiego procesu – reform rolnych Juliusza Poniatońskiego. Majątek Owczarnia ma swoją długą i piękną historię. W połowie XIX wieku na tym terenie znajdowała się siedziba leśnictwa (dawnej przynależnego do leśnictwa oliwskiego) oraz stacja pocztowa. Wówczas Owczarnię zamieszkiwało ponad sto osób.³ Przez Owczarnię przebiegały ważne drogi regionalne, znajdowała się również stacja kolejowa, zaś sama miejscowość należała do katolickiej⁴ i ewangelickiej parafii w Oliwie.⁵ W 1868 r. w Owczarni znajdowało się 7 domów zamieszkałych przez 80 mieszkańców, z których 71 osób było wyznania rzymskokatolickiego, zaś dziewięciu ewangelików. Po powstaniu Wolnego Miasta Gdańska, przez teren Owczarni pobięła granica WMG z Polską. Właśnie gruntami po stronie Polski zajmujemy się w niniejszym szkicu historycznym.

W ramach prowadzonej reformy rolnej oraz przymusowego wykupu majątków na Pomorzu Owczarnia znalazła się w planie parcelacyjnym w 1937 r. Dziennik Bydgoski relacjonował o tym tak: „Na Pomorzu w wykazie imiennym majątków przeznaczonych do częściowej parcelacji, znajdują się następujące obiekty rolne: (...) w powiecie kartuskim: 170 ha z nieruchomości: Szlacheckie Bysewo i Bysewo Waltera Hensla;⁶ 115 ha z nieruchomości Owczarnia Kate Winkelmann”.⁷ Majątek dobro Owczarnia, posiadał dwór oraz częściowo był zalesiony. Dworek, według świadków, był bardzo ładny i zgrabny. Posiadał pokoje na parterze i poddaszu, balkon oraz staw ogrodzony płotem - siatką.⁸ Co do samego majątku, to

¹ „Poniatówki budowano według ujednoliconego i zatwierdzonego projektu architektonicznego. Według rządowego zamysłu, trwałość takiego domu miała być czasowa – do trzydziestu lat – po czym osadnik miał w tym miejscu wznieść budowlę murowaną. (...) Właściciele nowych domów nabywali je na raty (50 lat), które mieli spłacać w podatku rolnym (...) Do domu (o powierzchni ok. 60–70 m²) z obejściem należało zazwyczaj od 5 do 10 ha ziemi. Zagroda otoczona była drewnianym płotem lub żywopłotem” Więcej o poniatówkach na Pomorzu i Kokoszkach, czytaj w D. Panto, *Poniatówki w Kokoszkach. Historia i współczesność*. <http://www.kokoszki.org/historia/poniatowki>

² A. Majkowski, *Przewodnik po Szwajcarii Kaszubskiej*, Warszawa 1924, s. 105; F. Lorentz, *Polskie i Kaszubskie nazwy miejscowości na Pomorzu Kaszubskim*, Poznań 1923, s. 99

³ <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=OWCZARNIA>

⁴ W 1928 r., w związku z powstaniem WMG i utworzeniem oddzielnej w 1925 r. diecezji Gdańskiej, Owczarnia została podporządkowana parafii katolickiej w Matarni.

⁵ E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 337

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów od 12 lutego 1937 r.

⁷ *Parcelacja w roku 1937. Majątki przeznaczone na parcelację na Pomorzu*, w: Dziennik Bydgoski, 24 luty 1937, s. 5

⁸ E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 339

w okresie po I wojnie światowej był to majątek dobrze prosperujący ekonomicznie. Właściciele skupiali się na hodowli świń, krów, koni i owiec. Owoce i mleko wożono na sprzedaż do Oliwy i Wrzeszcza. W omawianym okresie międzywojennym w majątku pracowali Kaszubi, którzy stali się w przyszłości posiadaczami rozparcelowanej w 1938 r., ziemi.

Przed I wojną światową majątek Owczarnia należał do posiadłości właścicieli Boelcke. Po zakończeniu wojny, właścicielem majątku został Paweł (Paul) Winkelmann.⁹ Wejście w posiadanie majątku nastąpiło w wyniku ślubu Pawła z wdową po zabitym na wojnie Boelcke¹⁰ – Katarzyną (miała z pierwszego małżeństwa córkę, która studiowała w Berlinie i okazjonalnie odwiedzała matkę w Owczarni).¹¹ Małżeństwo Winkelmann, nie potrwało długo i rychło się rozpadło. Katarzyna Boelcke – Winkelmann, zmarła przed II wojną światową, po kremacji została pochowana we Wrzeszczu.¹² Proces parcelacji nieruchomości ziemskiej Owczarnia, właścicielem której była Katarzyna (Kate) Winkelmann (były mąż Katarzyny Paweł (Paul) Winkelmann był wówczas właścicielem majątku w Tuchomkach, powiat Kartuszy, wójtostwo Pępowo, majątek o obszarze 399 ha)¹³, był procesem skomplikowanym i długim. Ogólny obszar nieruchomości wynosił 332 03 11 ha, z tego 15 63 68 ha odeszło na grunt gminny Banino¹⁴ (w 1936 r.) i tor kolejowy,¹⁵ parcelacji podlegało 115 ha, zaś obszar

⁹ Paweł (Paul) Winkelmann, był witalnym, średniego wzrostu mężczyzną, sportowego usposobienia. Prawdopodobnie był wojskowym w stopniu kapitana. Paweł (Paul) Winkelmann posługiwał się wyłącznie językiem niemieckim, nieco rozumiał po kaszubsku. W trakcie II wojny światowej, według świadków, wykazywał się postawą antyhitlerowską. Po wejściu Armii Czerwonej był zmuszony do ukrywania się, zaś jego żonę zgwałcili sowieccy żołnierze. Tuż po zakończeniu wojny Winkelmannów deportowano do Niemiec. Paweł Winkelmann zmarł w okresie powojennym, ciało zostało skremowane. E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 413 - 415

¹⁰ Przed I wojną światową von Boelcke posiadał majątki w: Owczarnia, Tuchom, Tuchomko oraz Witomino. Według informacji, von Boelcke skupował powyższe majątki dla swoich synów. Dwóch jego synów, w tym właściciel majątku w Owczarni, służyło w pruskiej kawalerii w garnizonie w Grudziądzu. Ów Boleckie, właściciel Owczarni, zginął w trakcie I wojny światowej. E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 35 - 36

¹¹ E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 338

¹² E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 338

¹³ B. Kąkol, *Pozycja ekonomiczna mniejszości niemieckiej w powiecie kartuskim w okresie międzywojennym*, w: *Kartuskie Zeszyty Muzealne*, 5/2020, pod red. B. Kąkol, s. 29 - 67

¹⁴ „Na podstawie kontraktu notarialnego sporządzonego w dniu 9 marca 1936 r. przed notariuszem Kazimierzem Krygowskim w Kartuzach, Paweł Winkelmann z Tuchomka działający z upoważnienia żony swej Katarzyny Winkelmannowej odstąpił na rzecz gminy wiejskiej Banino w związku ze zniesieniem obszaru dworskiego obszar 17 05 00 ha z majątku Owczarnia” Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

¹⁵ Na rzecz gminy Banino – 13 50 00 ha na tor kolejowy – 2 13 68 ha. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp; Przez Owczarnię biegła linia kolejowa nr 235 Kokoszki – Gdynia, którą oddano do użytku w 1921 r. Po tym jak została wybudowana magistrala węglowa (1930 r.), część torowiska od Owczarni do Gdyni, oraz od Owczarni do Osowej została rozebrana, na rzecz nowo powstałej na

podlegający na mocy artykułu 4 ustawy o wykonaniu reformy rolnej wyłączeniu na rzecz właściciela wynosił 214 64 46 ha.¹⁶ Na obszar wyłączeń składały się następujące tereny:¹⁷

1	Użytków rolnych	180 00 00 ha
2	Parku	1 13 57 ha
3	Sadu	1 75 94 ha
4	Terenów zabudowanych	2 26 40 ha
5	Obszarów wodnych przynależnych gospodarstwu do wyłączeń rolnych	2 95 23 ha
6	Rowów	0 25 98 ha
7	Dróg gospodarczych	1 11 07 ha
8	Obszarów leśnych przynależnych gospodarstwu do wyłączeń rolnych	25 16 27 ha
9	Razem	214 64 46 ha

Powyższe wyłączenia, zostały opisane i utrwalone na mocy ustawy, zatem właścicielka ziemska Kate Winkelmann oraz jej następcy mieli się stosować od obowiązujących pomiarów.¹⁸ Warto podkreślić, że jeszcze 1935 r., właścicielka majątku, ubiegała się w

magistrali stacji Osowa. Magistrala węglowa włączyła w siebie dwie dotychczas funkcjonujące linie kolejowe: nr 214 Kościerzyna – Kartuzy oraz ww. linie 235. M. Widernik: *Magistrala węglowa Śląsk – Gdynia i jej znaczenie w okresie międzywojennym*, w: *Zapiski Historyczne*, Tom XLIX. Rok 1984. Zeszyt 2.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

¹⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20359 – *Rejestr wyłączeń na mocy art. 4 ustawy o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 XII 1925 majątku Owczarnia powiatu kartuskiego, 1937 – 1938*, bp

¹⁸ Poniżej przytaczam opis wyłączzonego obszaru: „Od granicznika 1 położonego na granicy obrębu Wysoka – Owczarnia granica wyłączeń biegnie granicą obrębową w kierunku wschodnim do granicznika 2 położonego przy torze kolejowym parcela 59/8, skąd śladem granicy wyżej opisanego obrębu, przekraczając tor kolejowy / parcela 59/8, 56/32 i 60/8/ dochodzi do granicznika 3 od granicznika 3 granicę wyłączeń stanowi wschodnia krawędź toru kolejowego / parcela 60/8/ do granicznika 4, skąd granica wyłączeń stanowi prostą na wschód po przez punkty 5,6 i 7 do granicznika 8. Od granicznika 8 granica wyłączeń biegnie granicą obrębu / Oliwa – leśn./ do granicznika 9. Od granicznika 9 granica wyłączeń załamując się na południe biegnie pokrywając granicę obrębową do granicznika 10, skąd po przekroczeniu drogi publicznej / parcele 45/23/ Oliwa – Owczarnia dochodzi do granicznika 11. Od granicznika 11 granica wyłączeń pokrywa granicę obrębową i biegnie na południe do granicznika 12, gdzie po załamaniu się południowy – zachód biegnie w dalszym ciągu granica obrębu i po przekroczeniu drogi publicznej Owczarnia – Głukowo /parcele 45/23 granicznikami 13 i 14 łączy się z granicznikiem 15. Od granicznika 15 granica wyłączeń załamuje się na zachód i poprzez granicznik 16 dobiega do toru kolejowego /parcele 56/32/, gdzie przez proste połączenie granicznikami 17 i 18 przebiega tor i dochodzi do punktu 19 a. Od punktu 19a granica wyłączeń załamuje się w kierunku północnym i biegnie w prostej linii do punktu 23 po przez punkty 19,20,21 i 22, po czym zwraca się na zachód do punktu 25 przez punkt 24, a następnie znów załamuje się w kierunku północnym i dobiega do punktu 27 położonego nad rowem przez punkt 26. Od punktu 27 granica wyłączeń biegnie południowym brzegiem rowu w licznych załomach do punktu 42 przez punkty: 28,29,30,31,32,33,34,35,36,37,38,39,40 i 41, następnie po przekroczeniu rowu w

starostwie powiatowym o zezwolenie na zalesienie użytków rolnych, zaś przeprowadzone badania gruntów i wydana następnie opinia, zezwoliła tylko na 12.50 ha zalesienia, z wnioskowanych ponad 33 ha. Wybieg ten, z zalesieniem gruntów majątku, można tłumaczyć chęcią zachowania w całości majątku od parcelacji, bowiem zalesionych terenów nie parcelowano.¹⁹ Działania te są w pełni zrozumiałe, żaden z właścicieli majątków przymusowo rozparcelowanych, nie chciał oddawać (bądź sprzedawać nie po cenach rynkowych) swego mienia państwu.

Dokładne pomiary przeprowadzone w lutym 1938 r., przez mierniczego przysięgłego Mieczysława Szymkowiaka, uwzględniające wyłączenia oraz tereny, których pozbył się właściciel wskazywały, że ogólny obszar podlegający w myśl ustawy obowiązkowi parcelacyjnemu wynosił - 98 83 12 ha.²⁰ Obszar ten według orzeczenia Starosty Powiatowego w Kartuzach, miał być przymusowo wykupiony do dnia 15 lutego 1938r. Majątek Owczarnia został przekazany w posiadanie Skarbu Państwa w dniu 21 marca 1938 r., zaś ogłoszony do parcelacji przez Starostwo w Kartuzach w dniu 14 marca 1938 r. Projekt parcelacyjny przewidywał utworzenia 8 działek rolniczych, jednej działki o obszarze 5 ha dla służby folwarcznej, trzech działek dodatkowych oraz 0 29 39 ha przeznaczonych na drogi publiczne.²¹ Warto podkreślić, że wpłynęły 64 zgłoszenia o nabycie ziemi, jednak nowych posiadaczy będzie zaledwie dziesięciu. Równocześnie informowano nabywców o sprzedaniu w ciągu roku własnych gospodarstw „karłowatych”. Dodatkowo państwo zobowiązywało nabywców do: „1/ podpisania protokołu zdawczo – odbiorczego i deklaracji, w której wyszczególnione są warunki nabycia działek oraz zobowiązania wynikłe z ich nabycia (...)

2/ podpisania protokołów zdawczo–odbiorczych budynków, studni, sadów, itp. (...)

6/ w budynkach wzniesionych przez UWPom., na poszczególnych działkach do czasu całkowitej spłaty reszty ceny kupna działki, nabywcom nie wolno dokonywać żadnych zmian i

kierunku północnym przebiega przez punkty 43 i 44 do punktu 45 położonego na południowej krawędzi drogi Owczarnia – Barniewice /parcela 77/11/. Od punktu 45 granica wyłączeń biegnie południową krawędzią wspomnianej powyżej drogi do punktu 46a, gdzie załamuje się na północ biegnie 54, przecinając w punktach 51 i 52 tor kolejowy Kartuzy – Gdynia /parcela 70/10. Od punktu 54 granica wyłączeń przechodzi przez drogę publiczną Owczarnia – Osowa /parcela/9/ do punktu 55a, skąd północnym brzegiem tejże drogi do punktu 55, a następnie łączy się z granicznikiem 1 przez 56”. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20359 – *Rejestr wyłączeń na mocy art. 4 ustawy o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 XII 1925 majątku owczarnia powiatu kartuskiego, 1937 – 1938, bp*

¹⁹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

²⁰ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

²¹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

przeróbek (...) 7/ pobrać od zatwierdzonych nabywców zadatki przewidziane obowiązującymi przepisami z tym, że niepłacenie zadatku w terminie wyznaczonym przez Starostwo Powiatowe równoznacznym będzie rezygnacji nabycia 8/ przenieść na nabywców obowiązek ponoszenia podatków państwowych i komunalnych oraz danin publicznych (...)

9/ zobowiązać nabywców działek samodzielnych do należenia do miejscowego kółka rolniczego oraz brania czynnego udziału w jego życiu (...)”²²

Nabywców działek rozparcelowanych w dniu 13 maja 1939 r. prezentuje poniższa tabela:²³

No	Imię i nazwisko nabywcy	Miejsce zamieszkania	Powiat	Zawód	Obszar posiadanego gruntu	Numery działki	Rodzaj działki	Obszar	Koszt ziemia zł	Łączny koszt zł
1	Ignacy Groth ²⁴	Owczarnia	Kartuski	Służba folwarczna		I	Samodzielna (przy obrębie Wysoka)	91836	3 561	3 561
2	Józef Forczak	Owczarnia	Kartuski	Służba folwarczna		II	Samodzielna (przy obrębie Barniewice)	105559	5 020	5 020
3	Dysp. (Bernard Dybowski)	-	-	-	-	III	- (przy obrębie Barniewice)	93331	5 338	5 338
4	Antoni Pietruszka	Owczarnia	Kartuski	Służba folwarczna		IV	Samodzielna (przy	50000	2 860	2 860

²² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

²³ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20362 – Ostateczny rejestr pomiarowy, bd,dp.

²⁴ Pracownik obory. E. Gołębek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 339

							obręb Barniewice)			
5	Dysp. (Teodor Dettlaff)	-	-	-	-	Vab	- (przy obręb Barniewice)	9 27 48	4 326	4 326
6	Jan Sikora	Owczarnia	Kartuski	Służba folwarcz na	-	VIab	Samodziel a (przy obręb Głukowo)	10 58 15	4 869	4 869
7	Augusty n Klinkosz II	Kamienica Szlachecka	Kartuski	Rolnik	7 12 00	VIIab	Samodziel a (przy obręb Wysoka)	12 78 99	3 296	3 296
8	Jan Pranschk e (Panczke) ²⁵	Owczarnia	Kartuski	Służba folwarcz na	-	VIIIab	Samodziel a (Oliwa leś)	12 37 82	4 646	4 646
9	Jan Malek ²⁶	Owczarnia	Kartuski	Służba folwarcz na	-	IXab	Samodziel a (przy obręb Oliwa leś)	12 64 43	4 467	4 467
1 0	Augusty n Barzows ki	Klukowo	Kartuski	Rolnik	6 89 34	10	Dodatkowa (przy obręb Głukowo)	3 03 57	1 250	1 250
1	Jakub	Klukowo	Kartuski	Rolnik	8 39 38	11	Dodatkowa	1	855	855

²⁵ Brygadzysta. E. Gołębek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 339

²⁶ Kowal. E. Gołębek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 339

1	Patola						(przy obrębie Barniewice)	49 35		
1 2	Jacenty Nowik	Klukowo	Kartuski	Rolnik	7 32 17	12	Dodatkowa (przy obrębie Barniewice)	2 31 68	1 326	1326
1 3	drogi	-	-	-	-	-	drogi	0 24 39		
Razem								98 83 12	42 444	42 444

Pod koniec lipca 1938 r., działki numer III i V również zostały rozdysponowane. Wobec braku działek dla służby folwarcznej w powiecie morskim w majątku Rzucewo, dwóm pracownikom tego majątku, Bernardowi Dybowskiemu i Teodorowi Dettlaffowi, zostały przeznaczone działki w Owczarni. Bernard Dybowski z Żelistrzewa dostał zgodę na nabycie działki nr III o obszarze 9 33 31 ha za szacunkowa cenę 5 338, zaś Teodor Dettlaff ze Sławutowa, nabył działkę nr V, wielkości 9 27 48 ha za szacunkowa kwotę 4 326 złotych.²⁷

Nabywcy działek, w większości zakupili ziemię rolną. Klasa ziemi w Owczarni była IV i V, tej ostatniej było najwięcej. W pojedynczych działkach spotykane były łąki, np. u Jana Maleka oraz Jana Pranschke.²⁸ Z tabeli wynika następujący obraz, połowa nabywców pochodziła z Owczarni i pracowała w majątku jako służba folwarczna, druga połowa pochodziła z okolicznych miejscowości i wsi i była z zawodu rolnikami. Dziewięć działek zostały określone i wydzielone jako samodzielne, zaś trzy (mniejsze) jako działki dodatkowe. Działki dodatkowe trafiły do rolników, którzy już wcześniej posiadali znaczne obszary, a dzięki temu zakupowi poszerzyli swój majątek ziemski. W odróżnieniu od sytuacji parcelacyjnej w Kokoszkach i Bysewie, gdzie nabywcy na zakupionych działkach rozpoczynali

²⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20361 – Owczarnia pow. kartuski, bp

²⁸ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygnatura 4/20362 – Ostateczny rejestr pomiarowy, bd,dp.

budowę poniatówek, w Owczarni nabywcy posiadali już domy, dlatego poniatówek nie budowano, tylko powiększano posiadany majątek.

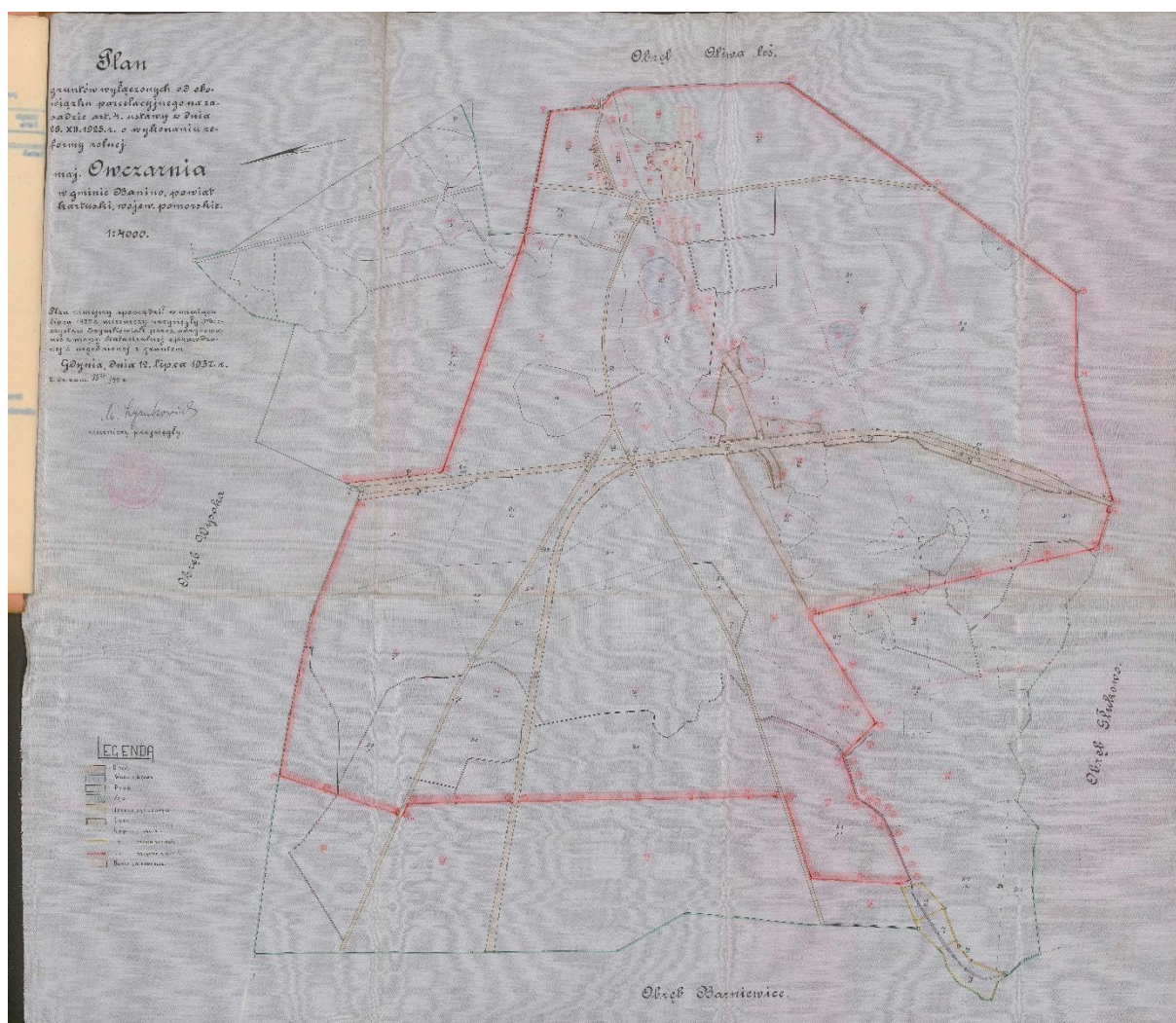
Poniatówki zaś w tym regionie powstały w okolicach Nowego Świata – folwarku, który obecnie znajduje się w okolicach dworca PKP Osowa. Po I wojnie światowej ów majątek nabył Kaszuba Teodor Lademan.²⁹ Na południe od Nowego Świata, na przymusowo rozparcelowanym majątku Barniewice, właściciela Ernesta Boelcke, powstało osiedle poniatówek. Do parcelacji zostało przeznaczono ponad 120 ha. Całość majątku podzielono na szesnaście parceli, które zasiedlili miejscowi Kaszubi oraz tzw. Górale spod Żywca (Kupczak, Dudka, Leśniowski, Żyrek).³⁰ Identycznie jak wyglądało to w Kokoszkach oraz Bysewie, początki koegzystencji miejscowych z przybyszami były trudne, zwłaszcza w kontekście komunikacji, zaś po jakim okresie „Górale”, nauczyli się mówić po kaszubsku i zaadaptowali się w nowym dla nich regionie.

II wojna światowa, a zwłaszcza jej końcówka, była bardzo ciężkim doświadczeniem dla lokalnych mieszkańców. Armia Czerwona zajęła Owczarnię w dniu 25 marca 1945 r.³¹ Po II wojnie światowej, majątek Owczarnia, został przekształcony w PGR, który specjalizował się w hodowli świń i bydła. W trakcie działań bojowych został zniszczony dwór, który po wojnie został rozebrany. W 1973 r., Owczarnia została włączona w granice administracyjne miasta Gdańsk.

²⁹ E. Gołębek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 37

³⁰ E. Gołębek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 38

³¹ <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=OWCZARNIA>

Mapa planowanych gruntów wyłączonych od parcelacji majątku Owczarnia 1937 r. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Mapa majątku Owczarnia. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

